

Свет речи

средњошколски часопис
за српски језик и књижевност
Београд
2001.

С

В

Е

В-14

р

Т

и

长城

Имају ли речи „РОК УПОТРЕБЕ“

Егон ФЕКЕТЕ

На амбалажи робе подложне квару обично стоји податак до ког је рока (датума) садржај паковања добар за употребу. Иза тога рока, наиме, могу да се измене (покваре) вредносна својства садржаја, па ствар више није за употребу.

Има ли то некакве сличности са речима? Рекло би се, бар на први поглед, да нема. И одишта – нема што се тиче кварљивости, али је питање има ли је у погледу „употребне вредности“, односно трајности комуникационих и садржајних својстава?

Кад ово кажемо, замишљамо да су и речи као какве кутије, које се (временом) пуне садржајем, оним који разумемо као семантичку разуђеност (деривацију) значења. Свака реч, наиме, попут кутије, може да садржи једно, или да садржи више значења, чак многа, понекад сасвим различита (зовемо то „семантички потенцијал“ речи), која се могу временом и мењати и која не морају у говору сваког појединца бити једнако препознатљива. Реч *глава*, рецимо, показује (према опису у великом речнику нашег језика, који се израђује у Институту за српски језик Српске академије наука и уметности) да је употребљива у скоро 40 значења, и у огромном броју израза, изрека и пословица. Осим што се њоме именује *део тела*, може да буде и *сврхана материјалног новца*, а такође и: *умен*, *свес* (нпр. Волео бих да знам шта има у тој твојој глави; По глави ми се врзма нека мисао), *интелигенција*, *мудрост* (пааметна глава), *животи* (Глава му је у опа-

сности), *особа, личности* (мушка глава), *сврхешина*, *господар* (глава породице), *заобљени део нечега* (глава шећера), *главни део неког уређаја* (глава мотора), *одељак у у књизи*, *поглавље* итд.

Придев *слободан*, рецимо, има преко десет фреквентних значења, као: *који се може служити слободом*, *живити слободно*, *без принуде* (слободан грађанин, слободна земља); *неокућан*, *незаузет од неупријатеља* (слободна територија); *који није у браку*, *везан браком* (слободна жена); *несвићан*, *слободоуман* (слободан дух); *дозвољен за употребу*, *господин*, *незаузет*, *независан* (слободан пролаз, слободна столица); *који је могуће корисити по својој вољи*, *без одређених обавеза*, *расположив* (слободно време); *који се врши*, *обавља без ограничења*, *препрека* (слободна трговина); *који је у сувишности с правилима*, *нормама* (слободно понашање); *загађен без одређених предуслова*, *захва* (слободна тема, слободан састав) итд.

Ове и сличне речи свакако спадају у „сталне“, дакле у оне за које је „рок трајања“ неограничен, јер су њихово значење и употреба стандардно условљени приликама које одражавају мање-више непроменљиве спознајне вредности и околности. У такве, „вечите“ речи спадају многе данашње лексеме, међу којима и оне које су наслеђене из прасловенских или чак ранијих фаза језичког развитка, а махом су познате (понекад у прилагођеној форми) у скоро свим словенским (неке и у несловенским) језицима. Такве као: *ошак*, *мајка* (мама), *бог*, *хлеб*, *јабука*, *илуг*, *шрџ*,

крст, *црква*, *књига*, *олијар*, *милост*, *два*, *шри*, *стио*, *камен*, *рука*, *глава*, *дан*, *умети*, *илесити*, *жити*, *мрежи*, *јесити*, *нов*, *свић* и безброј других.

Познато је, међутим, да је језик у процесу сталног развоја, мењања и прилагођавања (језичка еволуција). То се одражава у многим својствима језика, од фонетско-фонолошких до граматичко-синтаксичких вредности, а у оквиру тога, нарочито у лексици. И док се једне промене тичу система језика, друге су најнепосредније у вези с општим развојем друштва. Развој цивилизације доноси нове предмете и појмове материјалне и духовне културе за које ваља имати нове називе и речи, али и прилагођеније („економичније“) форме вербалне продукције, саображене комуникационим потребама и насталим променама у друштвеној заједници и савременом свету. Отуда је уочљиво да се језички арсенал двеју генерација (педесетогодишњака) по правилу разликује у многим појединостима, док се лексичке иновације или адаптације запајају чак и у истом временском раздобљу. У том погледу најспорије се језичка карта мења у сеоским, а много брже у урбаним срединама и културним центрима; а овде опет у тзв. аргоу и колоквијалном језику, а нарочито у језику тзв. функционалних стилова, политике, информатике, привреде, администрације и у границама професионалног и научног стваралаштва (просец професионализације и интелектуализације језика).

Међутим, ако задржимо поглед на процесу језичке „обнове“, запазићемо, на једној стра-

ни, масовну продукцију нових речи (за нове појмове) док, на другој страни, као да постојеће речи излазе из употребе и нестају.

Модерна техника и технологија, а стручна терминологија посебно, далекосежно и свакодневно богати језик новим речима, нарочито страним, таквима као *компјутер, диск, вокмен, видео-касети, радар, телефакс, принтер, монитор, ласер* и др., али и „обичним“ речима попут *хамбургер, кока-кола, буџик, графтор, њицерија, хип, сурфер, сити, ренџакар, бус, текс-процесор, билборд, клонирање* итд. Неке се додавањем наших суфикса „посрбљују“ па настају изведенице попут: *каф-ић, викенд-ица, мис-ица, диск-аћ, фармер-ке, фармер-ице, левис-ке, рол-ка* итд. Не изостају и новине од наших „материјала“, обично, истина, жаргонско-колоквијалног нивоа, али занимљиве као појава: *бувљак, ситудењак, црњак, народњак, забавњак, сланинијада, шеширијада, кобасицијада, црпач, њалићи се (на некога или на нешто), њући (у значењу пропасти) олађићи се* и др.

Насупрот овој појави, неке доскора „важеће“ речи излазе из употребе или попримају значења која одговарају новом времену. Тако су, рецимо, до данас заборављене многе речи које је Вук забележио у своме Рјечнику. Међу њима, да поменемо примера ради, речи: *џласан* у значењу *познати* (данас само – *који се добро чује*); *даровина* (данашње – *двоцевка*), *баждарица* (данашње – *царица*), *запрајати*, у Вука – „забавити се, остати (затрајати се за 9 година)“, *заход* у Вука – „залазак сунца, месеца“, *исправ-*

гаји у Вука „добити на суду расправом“ итд.

Очевидно, речи имају своју „судбину“; неке (кључне) опстојавају трајно, чак и независно од промена у друштву, не губећи ни облик ни значење, док неке (ефемерне) само пролазе кроз језик задржавајући се у њему „привремено“, сходно потребама тренутка, да би их потом време прекрило велом заборавља.

Занимљиво је при томе уочити да, и поред свих промена, језик у својим основним цртама увек остаје оно што је био. Чак ни обиље страног језичког наноса (који неки, нарочито конзервативни пуристи, сматрају погубним за идентитет језика) није претворило нити може један језик претворити у други. Српски језик остаје, и поред свих мена и еволуција оно што је и био. А настојања (мотивисана идеолошким разлозима) да се језик расточи на делове (српски, хрватски, бошњачки и др.) више су заправо промена имена (истог) језика, а не и његове суштине, његових константних одлика и важних типолошких особености.

Парадоксално изгледа, али је тако, да лексика заправо и није пресудна карактеристика језика. То се понајбоље види по томе што нове речи или речи с привременим трајањем, иако непосредно осликавају (актуелне) прилике у друштву, не мењају структуру језика. То што више нису у знатнијој употреби старе или фолклорне („народске“) речи (на којима је Вук темељио модерни језички израз) или што се мења њихово изворно значење, не утиче на идентитет језика. Осим многих речи из Вуковог Рјечника, данас неактуелних, нестале су из језика и савремени-

је, оне које су биле у живом промету за време тзв. самоуправног социјализма. Променом у друштву из језика су изашле и речи и бројни изрази типа: *организација удруженог рада, давалац услуга, интелектуалне услуге, инокосни пословодни орган, индивидуални пољопривредни произвођач, лична средства рада, самоуправни органи, преференцијално претпријемство, остваривање личног дохода, васпитно-образовне установе, заснивање радног односа*, речи и фразе потекле из политичких и административних „словоковница“, разасуте у јавни говор, нарочито у тзв. средства јавне комуникације, телевизију, радио, штампу, али и школе, законодавство, привреду, па и науку. (Неке од ових рогобатних језичких иновација задржале су се понегде и до данас.)

Навели смо ове случајеве, а има их и више, а и другачијих, с уверењем да им је „рок употребе“ ипак прошао. На носцима је јавне речи, као и на онима који располажу моћним средствима језичких утицаја (радио, телевизија, новине, школе и др.) да језик и његове изражајне моћи „осавремене“ лепом речи, која ће се не само писати већ и говорити, а и слушати. Свакако и слушати, јер је у савременом друштву слушана реч најјачи пример културе (требало би и – лепоте) језика и говора, онога у којему речи вулгаризације и брутализиције не би смеле имати никакв, па ни привремен „рок употребе“.